

КОНСТИТУЦІЙНОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС У ЧСР В 1946-1948 рр.: уроки для України 90-х років

Розбудова української державності вимагала розробки і схвалення нового Основного Закону України. Принципово протилежні підходи українських політичних сил і еліт до принципів творення демократичної конституції, однак, суттєво загальмували роботу над цим найважливішим документом. Схвалена компромісним шляхом тільки в 1996 р. Конституція України викликає і наприкінці 90-х років серйозні зауваження з боку Президента, Верховної Ради та більшості політичних сил країни. Уже публічно висловлюються заклики до новелізації значної частини положень Конституції. На нашу думку, у подальшому конституційнотворчому процесі в Україні варто враховувати й історичний досвід зарубіжних країн по формуванню і вдосконаленню свого конституційного законодавства. У зв'язку з цим, певний інтерес представляє перебіг конституційнотворчого процесу в умовах перехідної демократії перших років після II світової війни.

Концептуальний план відродження чехословацької державності після визволення країни від фашизму, погоджений всіма політичними силами на переговорах представників лондонського і московського еміграційних центрів, словацької і загальнодержавної делегацій в Москві ще наприкінці березня 1945 р., передбачав з закінченням короткого періоду "обмеженої" демократії проведення в ЧСР демократичних виборів у парламент. Новообраний вищий законодавчий орган мав сконцентруватися на розробці основних положень і схваленні Конституції ЧСР, яка мала вступити в дію замість Основного закону 1920 р. Тому, цілком логічно новий чехословацький парламент отримав назву - Конституційнодавчі Національні Збори (КНЗ) ЧСР.

Перші післявоєнні демократичні вибори в Чехословаччині відбулися 26 травня 1946 р. Фактично, за партійними списками обиралися тільки депутати КНЗ ЧСР. Але за результатами парламентських виборів - згідно пропорційному співвідношенню голосів, отриманих кожною партією, потім передбачалося реконструювати і інші органи державної влади на всіх рівнях. За підсумками виборів у Словаччині мала бути реконструйована Словацька Національна Рада (СНР) і місцеві органи влади, результати

голосування в Чехії та Моравії визначати партійне представництво в землях, міських і окружних національних комітетах.

Комплекс об'єктивних і суб'єктивних факторів привів 26 травня 1946 р. до відносної виборчої перемоги комуністів у загальнодержавному масштабі. Та, коли в чесько-моравських землях КПЧ отримала 40,17% голосів виборців, її словацька філія - КПС - тільки 30,37%, поступившись Демократичній партії - 62%, яку підтримало 62% виборців Словаччини. Розстановка партійно-політичних сил в КНЗ ЧСР за результатами виборів була черговою:

Таблиця 1

Склад Конституційно-давчих Національних Зборів ЧСР (1946 р.)

Партія	Кількість депутатів(чол.)
Комуністична партія Чехословаччини (КПЧ)	93
Комуністична партія Словаччини (КПС)	21
Чехословацька національно-соціалістична партія (ЧНСП)	56
Чехословацька народна партія (ЧНП)	46
Чехословацька соціал-демократична партія (ЧСДП)	37
Демократична партія (ДП)	43
Партія праці (ПП)	2
Партія свободи (ПС)	3
Всього:	300

Перша сесія новообраного чехословацького парламенту відбулася 18 червня 1946 р. Головою КНЗ ЧСР було обрано національного соціаліста Йозефа Давіда. Його заступниками - Анежку Годінову-Стурну (КПЧ), Алоїза Петра (ЧНП), Франтішка Тімеша (ЧСДП). Позаяк реконструкція словацьких органів державної влади затягнулася, зокрема і через позицію КПЧ та КПС, які ініціювали перевірку чехословацьким МВС "порушень" правил виборів 26 травня 1946 р. в Словаччині демократами, тільки 19 вересня 1946 р. після завершення реорганізації персонального складу СНР та місцевих органів влади були обрані 2 заступники голови КНЗ ЧСР від словацьких партій - Ян Шевчік (ДП) і Франтішек Комзала (КПС).

Як і в цілому на чехословацькій політичній сцені того часу, у складі нового парламенту ЧСР склалася хитка рівновага між лівоорієнтованими та громадянськими політичними силами. Лівий блок депутатів від КПЧ, КПС і ЧСДП, до якого приєднали і

представники словацької Партії праці, загалом об'єднував 153 із 300 членів парламенту. Правоорієнтовану частину депутатського корпусу склали 147 представників ЧНСП (55 чол.), ЧНП (46 чол.), ДП (43 чол.) і Партії свободи (3 чол.). Потенційно підтримку громадянські партії в парламенті могли отримати від привоцентристського крила ЧСДП, яке відстоювало організаційну самостійність соціал-демократичної партії і не було схильне колаборувати з комуністами. Крім того, незначна кількісна перевага лівого крила КНЗ ЧСР при голосуванні по найважливіших законопроєктах чи рішеннях вищих державних органів певним чином нейтралізувалася позицією словацької депутації, у складі якої майже 2/3 голосів було за правоорієнтованими демократами.

За спільних і координованих дій фракцій всіх громадянських некомуністичних партій Чехословаччини в КНЗ ЧСР в 1946-1947 рр. існували реальні передумови недопущення ліворадикальних комуністів до влади і запобігання словзанню держави до тоталітарного режиму. З цією метою необхідно було ефективно і погоджено використати існуючі механізми чехословацької парламентської демократії та компетенції КНЗ ЧСР. Але, на відміну від лівих, громадянські партії та їх фракції у парламенті не були консолідованими. Відразу ж після травневих 1946 р. виборів КНЗ ЧСР комуністам вдалося переконати більшість чеських політичних сил, що в Словаччині реалізується націоналізм і сепаратизм, і це ніби-то серйозно загрожує цілісності ЧСР. Перед цією штучно роздуваною "загрозою" і різна соціально-ідейна орієнтація партій Чехії і Моравії не завадила створенню керованого комуністами антисловацького політичного блоку на базі чеського чи чехословацького шовінізму. Громадянські чесько-моравські партії навіть в стінах КНЗ ЧСР тісно не співробітничали з ідейно близькими до них словацькими демократами. Тому традиційна теза марксистської історіографії - в ЧСР у 1946-1947 рр. розпочався наступ "об'єднаної реакції" на народну демократію виглядає більш ніж сумнівним.

Черговим знаряддям, за допомогою якого КПЧ і КПС обмежила повнокровне функціонування чехословацької парламентської демократії і після перших новополітичних виборів, були механізми погодження спільної політичної лінії всіх легально діючих партій в рамках Національного фронту чехів і словаків. По-перше, політичні партії зобов'язалися діяти тільки на платформі програми НФ і не критикувати його політику, по-друге, знову створити спільно коаліційний уряд за пропорційним партійним представництвом, ді

якого, особливо зовнішньополітичні, також не піддавали критиці; по-
третє, перед винесенням на розгляд парламенту погоджувати кожне
принципове питання на нарадах делегацій партій в НФ. Таким чином,
НФ після перших післявоєнних виборів 1946 р.і надалі залишався
своєрідним "вищим" політично-владним органом в ЧСР, який діяв
вона механізмами парламентської демократії і, навіть, над найвищим
законодавчим органом - КНЗ ЧСР. Механізм НФ, сконструйований
насамперед комуністами, був і у 1946-1948 рр.своєрідною "залізною
квіткою" для чехословацької демократії, в т.ч.і парламентської.

Вказані негативи, водночас, не означають, що в Чехословаччині
після виборів 1946 р.закати не функціонувала парламентська
демократія. Навпаки, через трибуни КНЗ ЧСР з середини 1946
р.некомуністичні партії вперше отримали легальну можливість
публічно критикувати недемократичні викривлення в політиці КПЧ і КПС
та очолюваних комуністами урядів ЧСР і Словаччини і корипувати
законодавчими актами дії органів виконавчої влади. У випадку ж
виконання головного завдання КНЗ ЧСР - розробки і схвалення нової
Конституції ЧСР були б зведені конституційні бар'єри перед загрозою
моновольного заходження комуністами влади і встановлення в
Чехословаччині тоталітарного режиму. В стінах парламенту відкрито
розгорталися гострі політичні протистояння між чехословацькими
політичними силами, депутатськими фракціями. Але суперечності
розв'язувалися цивілізованим парламентським шляхом.

Перший конфлікт в КНЗ ЧСР виник вже в червні 1946 р.і
стосувався порядку формування та партійно-політичного і
персонального складу нового коаліційного уряду. Головними
пунктами міжпартійних дискусій були чергові питання: а)якій партії
має бути доручено формування нового кабінету міністрів; б)хто
очолить коаліційний уряд та провідні міністерства, насамперед зовнішні;
в)якою повинна бути програмна заява нового уряду? Комуністи
настоювали на тому, що справу формування нового кабінету міністрів
потрібно доручити КПЧ, як партії, що отримала найбільше голосів на
парламентських виборах 26 травня 1946 р. - 2,2 млн.голосів, чи 31,05%
виборців у загальнодержавному масштабі. Відповідно, за
переконанням КПЧ і КПС, уряд мав очолити комуніст. Комуністичний
прем'єр, згідно їх плану, надалі очолював би підготовку програмної
заяви коаліційного кабінету міністрів, погоджував її з коаліційними
партнерами в рамках НФ і представляв на розгляд і схвалення КНП
ЧСР.

КПЧ висунула на пост прем'єр-міністра свого лідера -
К.Готтвальда. Комуністи погоджувалися, що міністром оборони
повинен залишитися Л.Свобода, а закордонних справ - Я.Масарик. Всі
інші міністерські портфелі пропонувалося розділити між партіями НФ
за пропорційним представництвом згідно з результатами
парламентських виборів 1946 р. КПЧ не цілком сподівалася на
однозначне схвалення партнерами по НФ своїх пропозицій.
Враховуючи позицію ЧНП про необхідність реалізації іншого варіанту
формування уряду - парламентсько-політичного, згідно якого новий
уряд не мав би у своєму складі безпартійних міністрів, КПЧ готова
була поступитися, претендуючи насамперед на пости міністрів
оборони і внутрішніх справ. Очолити МВС ЧСР прагнули, однак, і
соціал-демократи. Тому дискусії між партіями в НФ, як і сам процес
формування нового чехословацького уряду, тягнулися більше місяця -
до 2 липня 1946 р. Та відсутність єдності поміж некомуністичними
партіями, міністерські амбіції їх лідерів дозволили КПЧ і КПС все таки
поз'язати партнерам по НФ власний варіант формування кабінету
міністрів і забезпечити К.Готтвальду прем'єрське крісло. Кошикий
прем'єр З.Фірінгер (ЧСДП) став заступником глави уряду. Таку ж
посаду посіли Вільям Шірокі (КПС), Петр Зенка (ЧНСП), Ян Шрамак
(ЧНП) і Ян Урсні (ДП). Загалом у новому кабінеті міністрів КПЧ мали
7, КПС - 2, ЧНСП - 4, ЧНП - 4, ЧСДП - 3 і ДП - 2 міністерські
портфелі.

В руках комуністів, що найголовніше, залишилося Міністерство
внутрішніх справ ЧСР, яке і надалі очолював В.Носек. Особисто
К.Готтвальд неодноразово заявив, що це міністерство ніколи і нікому
чехословацькі комуністи не віддадуть. 2 липня 1946 р.КПЧ не
вгодилилася з пропозицією некомуністичних партій, щоб міністра
внутрішніх справ кожного виборчого періоду йменувала інша партія.
Комуністи не прийняли і положення про те, що керівники МВС та
держбезпеки не можуть бути з рядів однієї партії. Позаяк КПЧ
відкинула і вимогу соціал-демократів вивести з-під юрисдикції МВС
контрольовані комуністами органи державної безпеки і
підпорядкувати їх безпосередньо Президії кабінету міністрів ЧСР, це
міністерство востаннє перетворилося в анклав компартії і центр
тотального комуністичного терору проти політичних противників КПЧ
і КПС.

8 липня 1946 р.К.Готтвальд в якості глави кабінету міністрів
ЧСР виступив в парламенті з програмною заявою нового коаліційного
уряду. Після чотирьохгодинного обговорення урядової програми 11

лиши КНЗ ЧСР ухвалили її основні положення. Комуністична історіографія Йменус цієї готтвальдівської документ "Будівничою програмою" і з долею справедливості твердить про її генетичний зв'язок з рішеннями передвиборчого УШ з'їзду КПЧ. Громадянські політичні сили погодилися фактично з прокомуністичною платформою діяльності уряду через поміркований характер програмних положень, висловлених К.Готтвальдом. КПЧ проголошувала себе прихильницею співробітництва партій в рамках НФ, висувала об'єктивно обумовлені завдання відбудови національної економіки та розробки нового Основного закону чехословацької держави.

Навіть сформульовані в душі радянсько-соціалістичних поглядів положення програмної заяви уряду про необхідність усуєднання, централізації та планування економіки не викликали при обговоренні в КНЗ ЧСР серйозних заперечень з боку некомуністичних партій. Це співпадало із сповідуваними соціал-демократами і національними соціалістами ідеями "соціального" суспільства та одержавлення економіки майже за радянським взірцем. Тому не дивно, що вже в липні 1946 р. урядом ЧСР була створена Центральна планова комісія, а в жовтні КНЗ прийняв закон про Двохрічний господарський план на 1947-1948 рр. Такі кроки вели не тільки до зміни механізму управління чехословацьким вродним господарством, але й до кардинальної перебудови всієї соціально-економічної системи в країні.

Характер корінних змін у політичній системі чехословацької держави після визволення повинна була відобразити нова Конституція ЧСР, розробка якої була головним завданням КНЗ ЧСР. Уже на початку роботи парламенту над основними положеннями Конституції зіткнулися два ідейно протилежні концептуальні підходи до конституційнотворчого процесу. Некомуністичні партії, які в період "регульованої" демократії тимчасово погодилися з призупиненням чинності деяких положень Конституції ЧСР 1920 р., при творенні нового чехословацького Основного закону вимагали все ж дотримання принципу правонаступництва і генетичного зв'язку першої і другої конституцій Чехословаччини. Вони вважали, що базово для тексту новоствореної Конституції мають залишатися основні положення конституційного тексту з 1920 р. Лідер ЧНСП П.Зенкл писав в еміграції: "Ми хотіли тільки доповнень до конституції 1920 р., які не торкнулися б по суті демократичного характеру республіки, що відповідав американському взірцю нашої конституції". Комуністи, навпаки, вважали, що Конституція ЧСР повинна розроблятися на

принципово нових засадах і має узаконити всі соціально-економічні і політичні зміни в країні післявоєнного періоду. Як показала подальша практична робота над текстом конституційних положень, представники КПЧ і КПС фактично взірцем для Основного закону вбачили Конституцію СРСР 1936 р. В силу своєрідного правового підходу ліворадикальних партій, КПЧ і КПС розглядали нову чехословацьку конституцію швидше як документ політичного характеру. Громадянські партійно-політичні сили притримувались принципу верховенства права і Основного закону держави, вбачаючи в новоствореній Конституції ЧСР систему правових гарантій демократичного розвитку республіки.

Конституційнотворчий процес у ЧСР в 1946-1948 рр. мав специфічний характер. На його хід впливала розстановка сил на політичній сцені, в уряді і в КНЗ ЧСР. Практика законотворчості в період "регульованої" демократії та функціонування ТНЗ передбачали, що проекти законів готує уряд ЧСР і потім передає їх на розгляд і схвалення чехословацькому парламенту. Тому уряд К.Готтвальда уже в липні 1946 р. створив дві спеціальні комісії по розробці положень нової конституції ЧСР. Але в громадянських партій після затвердження персонального складу кабінету міністрів виникли справедливі побоювання, що контролюване комуністами Міністерство внутрішніх справ ЧСР, яке координувало діяльність даних урядових конституційних комісій, насаджуватиме прокомуністичний варіант концепції і положень Основного закону. Тому на засіданні ЦК зв'язьодержавного НФ 19 вересня 1946 р. некомуністичні партії настояли на зосередженні робіт по новій конституції в КНЗ ЧСР.

Та аналіз 6-сторінкового машинописного протоколу цього засідання голів і генеральних секретарів політичних партій від 19 вересня 1946 р., який зберігається в Центральному державному архіві ЧР, свідчить, що схвалення рішення про пересуну компетентній по підготовці нової конституції з уряду до КНЗ ЧСР було непростим. Посилаючись на випадки преси щодо монополізації кабінетом міністрів роботи над конституцією, на початку наради прем'єр-міністр К.Готтвальд провокаційно сам запропонував, щоб справу конституційнотворчості повністю передати парламенту. Він роздратовано зазначив, що уряд відмінить всі свої рішення щодо організації роботи над конституційним текстом. Але натякнув про вияв таким чином недобрі до очолюваного ним кабінету міністрів, так як НФ і парламент раніше схвалили насаж урядової програми про те, що уряд подасть проект нової конституції.

Але не тільки критичні зауваження некомуністичної преси щодо узурпації кабінетом міністрів робіт над конституцією викликали відкрите роздратування прем'єра. В ході подальшої дискусії К.Готтвальд проговорився, що його відвідав голова КНЗ ЧСР Й.Давід і вручив майже одностороннє рішення Президії парламенту, проти якого проголосував тільки один член керівництва, з вимогою передачі урядом всіх повноважень, як сказав прем'єр - від "а" до "зет", по підготовці конституції вищому законодавчому органу. Тому пропозиція комуністів про самовідмову уряду від роботи над конституцією була демонстрацією протесту стосовно "недовіри" вищого законодавчого органу до кабінету міністрів, очолюваного представником КПЧ.

Не відразу зорієнтувався в позиції комуністів і прем'єра присутній на засіданні НФ 19 вересня 1946 р. голова ЧСДП З.Фірінгер. Він чомусь почав виправдовуватися, що ще під час обговорення урядової програми соціал-демократи просили залишити за КНЗ ЧСР право конституційнодавчої ініціативи. Цього вимагає і фракція ЧСДП в парламенті. Особисто З.Фірінгер привітав пропозицію прем'єра про перехід повноважень по підготовці конституції до КНЗ, але ЧСДП схильна не до такого радикального вирішення питання, а до більш компромісного варіанту, так як вбачає за урядово-парламентськими суперечками навколо підготовки конституції тільки надмірні амбіції та вразливість керівництва даних органів державної влади. Позицію шефа соціал-демократії стосовно більш компромісного варіанту перерозподілу компетенцій підтримав в подальшій дискусії і однопартієць-юрист О.Джон, саме статті котрого в пресі про посилення ролі парламенту в конституційнотворчому процесі викликали роздратування К.Готтвальда. Представники ЧСДП порахували, що прем'єр зазнавачує їх у дискредитації виконавчої влади та ініційованні дискусії про позбавлення уряду права на підготовку конституції, і на засіданні НФ пропонували варіант співробітництва парламенту з кабінетом міністрів у роботі над положеннями нової конституції.

Та ситуація була складнішою і в ній майже відразу зорієнтувалися лідери ЧНСП і ЧНП, присутні на зустрічі партій НФ 19 вересня 1946 р. Вони зрозуміли, що К.Готтвальд тільки фарисейськи демонструє готовність кабінету міністрів відмовитися від участі в конституційнотворчій роботі, щоб отримати чим більше повноважень від ЦК НФ і КНЗ ЧСР і усунути парламент від ходу підготовки нової конституції. Якщо ж не вдасться такий хід, то потім звинуватити

парламент та його некомуністичні фракції у недовірі до уряду. Причому, ясно було, що у випадку повного самоусунення кабінету міністрів від праці над конституцією, правова і політична відповідальність за підготовку Основного закону ЧСР, як і вся організаційно-технічна робота, повністю ляже на парламент. А уряд "вміє руки". Лідер "народників" ("лідовців") Я.Шрамак тому відразу ж на засіданні заперечив проти категоричної вимоги комуністичного прем'єра: конституцію готує або уряд - або КНЗ. Я.Шрамак вказав, що кабінет міністрів зобов'язаний подати на розгляд парламенту проект нової Конституції ЧСР. П.Зенкл (ЧНСП) до цього зазначив, що національні соціалісти не підтримають пропозицію комуністів, так як тоді уряд нічого не робитиме щодо підготовки конституції. П.Зенкл вважав, що уряд не може пасивно чекати, а зобов'язаний підготувати власний варіант основи конституції.

Ясність у дискусію на засіданні 19 вересня 1946 р. спробував внести Я.Странський (ЧНСП), який резонно заявив про підготовку і подачу проекту нової конституції урядом або групою депутатів парламенту, позаяк автором проекту не може бути КНЗ в цілому. Підтримав ідею Я.Шрамака про обов'язковість підготовки і урядового конституційного варіанту (хоча б для того, щоб зняти з кабінету міністрів можливі майбутні звинувачення про невиконання цього пункту урядової програми), але компромісно запропонував: КНЗ готує нову Конституцію ЧСР, уряд поки що призується над нею роботу, однак, якщо парламентський варіант не буде вдалим, кабінет міністрів готує і подає в КНЗ власний проект. К.Готтвальд почав лавірувати, але ще раз висунув вимогу до ЦК НФ прийняти не половинчате, а конкретне рішення щодо головної ролі уряду чи парламенту в конституційнотворчому процесі. Далі дискусія перемістилася в площину практичних організаційних питань, зокрема щодо роботи конституційних експертів. І, формально, засідання лідерів політичних партій НФ конкретним рішенням не завершилися. Та прем'єр-міністр змушений був погодитися на варіант роботи над новою конституцією і КНЗ ЧСР, і уряду. Наступного дня - 20 вересня 1946 р. К.Готтвальд у заключному слові на парламентських слуханнях щодо організації конституційнотворчого процесу визнав основну роль КНЗ ЧСР у підготовці проекту конституції.

У вересні 1946 р., таким чином, чехословацькому парламенту вдалося відстояти своє вирішальне право на організацію і керівництво роботою по підготовці Конституції ЧСР. 17 жовтня 1946 р. КНЗ ЧСР схвалили Закон про конституційний комітет парламенту. В першому

параграфі Закону було підведено чергову правову базу під визначальну роль парламенту в конституційностворчому процесі: "Конституційнодавчі Національні Збори, яким згідно з статтею 1 конституційного закону від 11 квітня 1946 р. належить підготувати для Чехословацької Республіки нову Конституцію, обрати із своїх рятів спеціальний конституційний комітет". Законом визначалась кількість членів даного комітету - 26 депутатів. Абзац 1 параграфу 3 Закону фіксував: "Конституційному комітету доручається розробити проект нової конституції Чехословацької Республіки і законів, пов'язаних з нею, та подати її на обговорення безпосередньо палаті (депутатів)". Поряд з цим, всіх членів кабінету міністрів ЧСР зобов'язувалося сприяти проведенню в життя цього Закону, тобто сприяти роботі парламенту над новою конституцією. Таким чином, законодавчо закріплювалося зобов'язання і законодавчої, і виконавчої влади тісно співпрацювати у конституційностворчому процесі. Але головна роль у розробці конституції покладалася на КНЗ ЧСР.

7 листопада 1946 р. чехословацький парламент визначився із персональним складом конституційного комітету. Однак, до його складу було обрано на 10 чол. більше, ніж передбачалося звітним законом - 36 депутатів. Сучасний чеський історик К.Кашпан, перераховуючи поіменно склад комітету з оригіналу документу, наводить прізвища 101 депутата, включаючи до списку і членів конституційної субкомісії парламенту. Головою комітету став лівий соціал-демократ О.Джон. Заступниками голови було обрано С.Белуша (ДП), М.Горикову (ЧНСП), Я.Ржегулка (ЧНП). Члени комітету - провідні діячі всіх парламентських партій, делегувалися згідно з пропорційним представництвом партійних фракцій в КНЗ.

Формально-юридично конституційний комітет КНЗ ЧСР був єдиним правочинним парламентським органом, який готував проект нового Основного закону ЧСР. Конституційний комітет розпочав роботу вже 13 листопада 1946 р. До 9 травня 1948 р. даний комітет загалом провів 20 засідань, на яких обговорювалися основні положення і варіанти проекту конституції. Однак, законотворчий процес в умовах післявоєнної чехословацької парламентської демократії не обмежувався засіданнями і протокольною роботою конституційного комітету.

Серед членів конституційного комітету КНЗ ЧСР переважали партійні функціонери і майже не було спеціалістів з конституційного права, які кваліфіковано могли б працювати над конституційним текстом. Тому для практичної роботи по формуванню положень

основного закону держави була створена конституційна підкомісія (субкомісія), яка й мала безпосередньо підготувати проект конституції та запропонувати його для політичного погодження спочатку конституційному комітету, а потім, для розгляду і затвердження, - сесії КНЗ ЧСР. Підкомісія стала основним парламентським органом у конституційностворчому процесі 1946-1948 рр.

Принцип формування конституційної підкомісії КНЗ ЧСР на жаль залишився таким же, як і аналогічного парламентського комітету, - делегування представників від політичних партій. Отже, знову до складу конституційностворчого органу потрапили понайперш політики і тільки три юристи - спеціалісти з конституційного права: А.Розегвал (ЧНП), Г.Буріан (ЧНСП) і Т.Шабо (ЛП). Комуністи з тактичних міркувань поступилися постом голови субкомісії соціал-демократу О.Джону, який, водночас очолюючи і конституційний комітет КНЗ ЧСР, міг чіткіше координувати роботу обох цих вказаних парламентських органів. Однак, КПЧ отримала більш важливий чи й ключовий пост - генерального речника конституційної підкомісії, який носів Владімір Прохазка. Через останнього проходили всі пропозиції, зауваження і експертні оцінки до проектів конституційних положень. Він же зводив воедино варіанти тексту, які передавалися на розгляд конституційному комітету. Таким чином, КПЧ була завжди в курсі подій щодо реального стану практичної роботи над Основним законом ЧСР і могла втручатися в остаточне формулювання її найважливіших положень. В.Прохазка регулярно направляв в ЦК КПЧ доповіді про хід роботи над конституцією, додаючи до них тексти розглянутих в підкомісії варіантів тексту та інші документи. Першу 230-сторінкову підбірку матеріалів керівництву КПЧ В.Прохазка передав уже наприкінці 1946 р.

Сучасний словацький правознавець В.Гонец, правда, дає досить вбійну характеристику обом керівникам конституційної підкомісії КНЗ ЧСР. Голова конституційностворчих органів парламенту О.Джон (ЧСДП) був рядовим провінційним адвокатом - далеким від конституційного права. Він не мав власної, як показала подальша робота комітету і підкомісії, чіткої позиції щодо основних положень конституції. Тому, О.Джон тільки пасивно пристосовувався до бурхливих дискусій і з незначних питань солідаризувався з думкою представників громадянських партій, але стосовно принципових положень завжди підтримував комуністів. В.Прохазка (КПЧ), який також не був спеціалістом з конституційного права, намагався чисто з політичних міркувань запозичити та імітувати до нового

Основного закону ЧСР все те, що тільки вдається із конституції СРСР 1936 р. В.Прохазка не був здатний систематизувати подані матеріали, а тим більше - сформулювати власні пропозиції та створити оригінальний конституційний текст, тому банально займався копіїворством - переписував до проєкту статті статинської конституції КПЧ і КПС взагалі вважати, що за умови досягнення комуністами з союзниками кваліфікованої близькості в конституційному комітеті і підкомісії, вдається затвердити і передати на розгляд парламенту будь-який варіант Конституції ЧСР, підсунутий В.Прохазкою.

Генеральний речник конституційної підкомісії не робив і кроку без погодження з "товаришами" із ЦК КПЧ. Наприклад, в таємній доповіді, направленій керівництву компартії 24 лютого 1947 р., В.Прохазка детально виклав позицію представників некомуністичних партій стосовно основних конституційних положень, які були предметом дискусій на засіданнях підкомісії, і просив інструкцій щодо найголовніших питань. Симптоматично, що речник відверто запитує, чи необхідно відстоювати створення "цілком нової інституції генерального прокурора за прикладом радянської конституції"? В.Прохазка повідомляє, що деякі представники КПЧ в конституційному комітеті КНЗ вважали за надто компромісними пропозиції комуністичних експертів і вимагають не поступатися громадянським партіям, а висувати більш радикальні вимоги, наприклад, щодо гарантованих конституційно політичних прав громадян.

В.Прохазка повідомляв у лютому 1947 р. ЦК КПЧ, що перший варіант скороченої версії конституції вже готовий і може бути опублікований для всенародного обговорення. 19 січня 1947 р. генеральний речник представив його для обговорення конституційному комітету. Найбільш дискутованим питанням в комітеті і підкомісії були конституційні положення про принципи союзу чехів і словаків та місця Словаччини в державно-конституційній системі ЧСР. Речник вказує на два варіанти: варіант "А" - передбачав поділення словацьких вищих державних органів, зокрема СНР, законодавчих компетенцій; варіант "Б" - фіксував погоджений празькими угодами 1945-1946 р. розподіл компетенцій між загальнодержавними і словацькими органами влади. З доповіді В.Прохазки, однак, випливає, що комуністи пропонованими положеннями нової конституції цілеспрямовано намагалися обмежити законодавчі права словацьких органів влади, ліквідувати закріплені у

договірній формі права і компетенції СНР та Кортесу уновноважених, взагалі звести Словаччину за самоврядним статусом до рівня окремих радянських чеських земель.

В.Прохазка закликав керівництво КПЧ посилювати через комуністичну пресу тиск на конституційних експертів-представників громадянських партій. Речник самоволово повідомляв, як завдяки статтям у "Рудому праці" навіть "порядок" в підкомісії - різко розкритикувавши 12 лютого 1947 р. експерта - професора З.Пешека за публікацію в соціал-демократичній пресі конфіденційних деталей про дискусію з основних положень конституції в підкомісії. В.Прохазка рекомендував ЦК КПЧ розгорнути в пресі кампанію за складення запропонованих комуністами положень щодо місця Словаччини в державно-конституційній системі ЧСР і введення земельної адміністративно-територіальної системи.

Однак, навіть в силу правової некваліфікованості, представники лівих партій не могли повністю визначити хід роботи конституційнотворчих органів КНЗ ЧСР, а тим більше - конкретне формулювання конституційних положень. На вимогу президента Е.Бенеша, преси і громадської думки КПЧ і КПС через пірочку з початку роботи спеціального парламентського комітету і підкомісії змушені були погодитися із створенням групи експертів-правознавців, на яких покладалося практична підготовка якісного тексту конституції. Незважаючи на те, що комуністи знову добилися делегування членів в експертну комісію за партійно-пропорційним принципом - по два експерти від КПЧ, КПС, ЧСДП, ЧНСП, ЧНП і ДП, та по одному - від ПС і ПП, чим обмежили доступ до конституційнотворчої роботи позапартійним юристам, група складалася із висококваліфікованих спеціалістів. Зокрема, експертами стали і творці основних положень конституції ЧСР 1920 р.: професори права провідних чехословацьких вузів Іржі Гостцел, Франтішек Вейр - від ЧНП, Альфред Мейсснер - від ЧСДП.

В.Гонед на базі введення в науковий обіг нових документальних матеріалів з фондів архіву Університету Т.-Г. Масарика (м. Брно, ЧР), де зберігаються протоколи засідань експертної конституційної групи, предметно і детально аналізує роботу експертів у 1947 р. над текстом конституції. Він справедливо пише, що майже відразу експерти поділилися на дві фракції: представники КПЧ і КПС намагалися заповнитися положення конституції СРСР і крайні народної демократії - Польщі, Болгарії, Югославії; експерти громадянського блоку вимагали взяти за основу нового конституційного тексту положення Основного

закону ЧСР 1920 р. і виступали проти "совєтизації" чехословацької конституції.

Кваліфікованим юристам з громадянського блоку вдалося вистояти перед тиском комуністів. 4 червня 1947 р. експерти від некомуністичних партій - З.Пешек, Ф.Вейр, І.Готццел, К.Кзілінк, В.Кубеш, В.Бунек, А.Мейсснер та І.Дерер подали власні пропозиції щодо загальних положень нової конституції. Зрозуміло, що в ході їх підготовки експерти громадянського блоку спиралися на Конституцію ЧСР 1920 р. Параграф 1 нового тексту зафіксував попереднє конституційне положення: "Народ є єдиним джерелом всієї державної влади в Чехословацькій Республіці". Тут же вказувалося, що конституція визначає, через які органи державної влади реалізується верховенство народу в законодавчій, виконавчій і судовій сферах. При цьому, як зазначалося, держоргани не можуть обмежувати конституційно гарантовані громадянські права. Некомуністичні експерти, враховуючи деформації чехословацької демократії в 1945-1946 рр. та репресивні дії комуністів через контрольовані ними правоохоронні органи, абзацом 3 параграфу 1 закрили як нововведення спеціальну засторогу, що державні органи можуть чинити будь-які дії щодо громадян тільки тоді, якщо вони уповноважені на це законом. Обґрунтовуючи дане положення, чехословацькі юристи писали, що воно відображає прагнення жити в правовій державі, де владний орган може застосувати примус до громадянина лише у тих випадках, коли це чітко дозволяє закон, а не навпаки, тобто, не у випадках, коли закон застосування примусу держорганам не забороняє. Дана нововведена, порівняно з текстом конституції 1920 р., теза засвідчує про прагнення юридичних експертів громадянського блоку закріпити в нових конституційних положеннях генеральні принципи демократії і правової держави.

У пояснювальній записці до проекту 4 червня 1947 р. некомуністичні експерти досить скептично поставилися до введення в текст нової конституції поняття "народна демократія", позаяк воно було далеким від чіткої юридичної дефініції. Правда, "народну демократію" вони відкидали дипломатично-завуальовано - експерти стверджували про односторонність цього поняття, яке охоплює в такому випадку тільки політичну сферу, а демократія повинна бути реалізована також і в соціальній та економічній сферах.

З середини 1947 р., однак, основні дискусії у процесі підготовки нової конституції зосередилися на проблемі місця і ролі Словаччини в державно-конституційній системі ЧСР. Наприкінці лютого 1948 р. всі

партії повинні були остаточно погодити дане конституційне положення на спеціальному засіданні загальнодержавного НФ. Та лютийсвній 1948 р. комуністичний переворот у країні фактично заморозив подальшу роботу над конституцією. КПЧ і КПС проігнорували не тільки попередні пропозиції експертів та політиків громадянського блоку, але навіть власні конституційні проекти 1946-1947 р. Репресіями і політичним тиском депутатів КНЗ 9 травня 1948 р. комуністи примусили проголосувати абсолютно за новий текст Конституції ЧСР, який фактично рекомендували парламенту на розгляд і схвалення не конституційний комітет і підкомісія, а Президія ЦК КПЧ. Спроба створення конституційних засад правової держави в Чехословаччині в 1946-1948 рр., таким чином потерпіла фіаско. Готтвальдівська Конституція ЧСР 1948 р. закріпила не демократичний устрій, а узаконила тоталітарний комуністичний режим у Чехословаччині.

Таким чином, найголовнішим уроком для України, виходячи з аналізу перебігу конституційнотворчих процесів в 1946-1948 рр. у Чехословаччині, є необхідність розробки і вдосконалення основного закону держави виключно на привітзованих принципах демократії. Насамперед, будь-який відступ від чітких конституційно-правових гарантій прав і свобод людини, як засвідчує повесенній чехословацький досвід підготовки нової конституції держави, відкриває можливість для незаконних антигромадянських дій державних органів. Але найголовнішим уроком поразки післявоєнної чехословацької демократії є той факт, що затягнення конституційнотворчого процесу чи відмова від приведення положень основного закону у відповідність до вимог часу створюють конституційно-правовий вакуум, в якому вільно діють радикальні суспільно-політичні сили, схильні до встановлення диктаторських і тоталітарних режимів.